

Nemzetépítés és nemzeti identitás, emlékezetpolitika és történelmi emlékezet Kelet- és Délkelet-Ázsiában

Lapszámunk tanulmányai a nemzetépítés, a nemzeti identitás, az emlékezetpolitika és a történelmi emlékezet egyes kérdéseit és egymáshoz való viszonyát vizsgálják a globális világban egyre nagyobb befolyással bíró, de Magyarországon meglehetősen kevés figyelmet kapó kelet- és délkelet-ázsiai térségben. Öt tanulmány Kínáról szól, egy pedig Kambodzsáról. A másfél milliárd lakosú Kína és a 16 milliós Kambodzsa egymás mellett szerepeltetése méreteik és globális politikai, gazdasági és kulturális befolyásuk különbségei ellenére elsősorban azzal indokolható, hogy a két ország múltja és jelene között sok párhuzamosság fedezhető fel. Itt csak kettőt említek. Az első, hogy Kína és Kambodzsa ősi civilizáció, de fiatal ország. A magát hagyományosan a civilizált világgal azonosító és a világ közepének tekintő Kína kultúráját és államiságát manapság ötezer évesnek tartják, a Kínai Népköztársaság azonban csak 1949. október 1. óta létezik. Az i. sz. 9. századtól közel ötszáz éven át a Khmer Birodalomként is ismert Angkori Birodalom pedig, amelyet az 1953 óta független Kambodzsa a saját történelmi előzményének tekint, Délkelet-Ázsia legnagyobb szárazföldi birodalma volt. A második, hogy mind a kínai, mind a khmer nemzeti ébredésben fontos szerepet játszottak a 19. században megjelenő gyarmatosító hatalmak. A nemzetépítés és a nemzeti identitás erősítésének politikai igénye tehát mindkét ország esetében a hatalmi viszonyok megváltozására adott válaszként is értelmezhető.

A lapszám Kínáról szóló tanulmányaiban rendre felmerülnek olyan alapvető kérdések, mint hogy „mi Kína?” és hogy „ki a kínai?”. Amint látni fogjuk, a válasz egyik kérdésre sem magától értetődő. Kína évezredek óta etnikailag és kulturálisan sokszínű állam volt. A császárság 1911-es bukását követően a köztársaság, majd a népköztársaság vezetői a birodalomból egységes nemzetállamot akartak létrehozni. Ehhez eleinte minden szükséges feltétel hiányzott: nem volt világos, hogy hol húzódnak Kína határai, nem volt világos, hogy ki tekinthető kínainak, nem volt világos, hogy mi nevezhető kínai kultúrának, és az sem volt világos, hogy mi tekinthető közös kínai történelmi múltnak. 2020-ra mindez alapvetően megváltozott. Néhány vitatott terület kivételével Kína rendelkezik pontosan meghúzott, a szomszédjai és a nemzetközi közösség által elismert határokkal, létezik egységesnek tekintett kínai politikai nemzet, mindenhol beszélnek a Kínán kívül mandarinként ismert kínai köznyelvet, és létezik egységesen kínainak tekintett kulturális örökség és egységes történelmi emlékezet.

Krajczár Gyula tanulmánya a birodalomból nemzetállammá alakulás folyamatának egyik kulcskérdését, a kínai azonosságtudat területi vonatkozásait tárgyalja. Kína és a kínaiak önképében alapvető változást hozott ugyanis a 20. század elején bekövetkezett paradigmaváltás. Az addig magát az Égalattival (mindennel az Ég alatt) azonosító, pontosan meghúzott határokkal nem rendelkező birodalom a császárság bukását követően államközi szerződésekben rögzített határok közé szorított országgá vált. A mai kínai államiság és a területi integritás problematikájának eredője az, hogy miközben a köztársasági mozgalom felszámolta a mandzsu Csing-dinasztiát és a császárság intézményét, a Kínai Köztársaság vezetői az egykori Csing Birodalomhoz tartozó területeket, amelyek jelentős része a mandzsu hódítás eredményeként került „kínai” ellenőrzés alá, Kína elidegeníthetetlen részének tekintették. Ilyen területként tartják ma számon többek között Tibetet, a Hszincsiang Ujgur Autonóm Területet (az egykori Kelet-Turkesztánt), Belső Mongóliát és Mandzsúriát.

A szuverenitás és a területi integritás kérdése az imperialista hatalmak által a 19. század közepén Kínára kényszerített, úgynevezett egyenlőtlen szerződések következtében új dimenziót kapott. 1842–1943 között, a manapság Kínában „nemzeti szégyen évszázadának” nevezett időszakban a külföldiek területenkívüliséget élveztek, saját konzuli joghatóság alatt álltak. A nagyhatalmak a második világháború idején lemondtak különleges jogaikról, de számos területi konfliktus máig sem jutott nyugvópontra. Hongkong és Makao különleges státusa és Tajvan helyzete folyamatos feszültségforrás. India és Kína között a vitatott területek nagysága körülbelül 120 ezer négyzetkilométer, tehát nagyobb, mint Magyarország. A konfliktus aktualitását mi sem jelzi jobban, mint hogy 2020 júniusában ismét halálos áldozatokat is követelő összetűzésre került sor a határzónában. Kína keleti partjainál szintén évszázados vita zajlik a Tiaojü- (japánul Szengaku-) szigetek birtoklásáról. Az öt kis sziget és három szikla jelenleg japán ellenőrzés alatt áll, de Kína (és Tajvan) is igényt tart rá. A szigetek feletti szuverenitás megszerzésének ügye ma is a japánellenes nacionalista propaganda egyik fontos eleme. 2012-ben a szigetek japán állami ellenőrzésének hírére Japán-ellenes tiltakozási hullám söpört végig Kína nagyvárosain. Még a budapesti Japán Nagykövetség előtt is voltak tüntetők. A harmadik terület, ahol Kína több szomszédjával, sőt az Amerikai Egyesült Államokkal is konfliktusba került, a Dél-kínai-tenger szigetvilága. Kína 1992 óta hivatalos térképe a térséget egy U alakú szaggatott vonallal a népköztársaság részeként ábrázolja. A térképről, amelyre hivatkozva Kína újabban mesterséges szigeteket és haditengerészeti támaszpontokat épít, az ENSZ Nemzetközi Tengerjogi Bírósága 2016-ban kimondta, hogy a nemzetközi tengerjoggal nem összeegyeztethető. Az Egyesült Államok a kínai befolyást nem ismeri el, és mivel nemzetközi vizeknek tekinti a térséget, rendszeresen odaküldi a hadiflottáját.

A „kínai” fogalomnak tehát erős területi-politikai vonatkozása van. A „kínai” azonban etnikai tartalmat is jelöl. A Kínában élő emberek magukat egyrészt Kína mint politikai egység részének tekintik, és ebből következően kínaiaként határozzák meg magukat, miközben identitásuk fontos része, hogy a lakosság több mint 90 százalékát kitevő han kínai mellett a további 55 államalkotó etnikum valamelyikének tagjai. A különböző etnikumok békés együttélésére és a közös történelmi múlt-

ra való hivatkozás a soknemzetiségű kínai nemzetállam képének kialakításán dolgozó politikai propaganda egyik legfőbb feladata. A folyamatban szerepet játszanak a nemzetiségként, nemzeti kisebbségként számontartott etnikumok sokszor amatőrként, önszorgalomból történetírással foglalkozó elitjei is, amelyek a közös múlt kutatásával és bizonyításával valós vagy elképzelt központi hatalmi elvárásnak akarnak megfelelni. Sárközi Ildikó Gyöngyvér tanulmánya azt vizsgálja, hogy a sokszínűségében egységes kínai kultúra ápolását, sok esetben a helyi hagyományok megteremtését célzó központi törekvés az elmúlt évtizedekben miként kapcsolódik össze az UNESCO által kezdeményezett kulturális világörökség programmal. A szerző a sibék – egy Hszincsiangban élő 190 ezres etnikai kisebbség – példáján azt mutatja be, hogy a közös nemzeti történelem megteremtésének fontos része a Kína határain belül élő, nemzeti kisebbségként számontartott etnikumok saját történelmének megkonstruálása és egybegyűrése. Tanulmányának központi fogalma az örökségesítés, az a folyamat, amelynek során a hatalom birtokosai a kulturális örökség fogalmát használják fel a kulturálisan sokszínű, de politikailag egységes kínai nemzet tudatának és ezzel a politikai rendszer legitimációjának erősítésére. Sárközi megfogalmazásában: „A hagyományok örökségesítése, az örökség megőrzésének gyakorlata beágyazódott a hazaszeretet retorikájába, a kommunista rezsim saját ideológiájához és hatalmának legitimálásához igazítva a kulturális diverzitás eredetileg univerzális diskurzusát” (550. oldal).

Sárközi Ildikó Gyöngyvérhez hasonlóan Bellér-Hann Ildikó is azt kutatja, hogy milyen szerep juthat a nem han etnikumoknak az egységes kínai nemzet létrehozásában. Bellér-Hann tanulmánya, amelynek helyszíne szintén Északnyugat-Kína, a közel 11 milliós ujgur etnikum önmeghatározásának lehetőségeivel és problémáival foglalkozik. Az ujugrok török nyelvet beszélő muszlimok, akik máig megőrizték saját nyelvüket, vallásukat, kultúrájukat, és büszkék a kínaitól független történelmükre. Az ujgur múlttal való foglalkozás az elmúlt két évtizedben a vallási fanatizmussal összekapcsolódó terror világméretű terjedésével új megvilágításba került. A kínai állam a nemzetközi terrorizmus és az iszlám fanatizmus elleni fellépésre hivatkozva a brutalitástól sem retten vissza az állítólagos ujgur szeparatista törekvések visszaszorítása és az ujugrok asszimilálása érdekében. Az elmúlt években bejárta a világsajtót, így Magyarországra is eljutott a Hszincsiang Ujgur Autonóm Területen létrehozott átnevelőtáborok és a szüleiktől elszakított ujgur gyerekek számára épített bentlakásos intézetek híre. A hatalom börtönszerű körülmények között tart százezreket, szigorúan bünteti az anyanyelvhasználatot és az iszlám gyakorlását. Bár erőszakos eszközökkel nehéz megszerezni a központi hatalom iránti lojalitást, a hazaszeretetre nevelés itt is fontos szerephez jut.

Míg Sárközi azt tárgyalja, hogy „a történetírás és az örökségesítés hogyan vált a leszámolás ideológiája által átítatott nemzeti egységről és a kulturális diverzitásról alkotott elképzelések manipulálásának kiszolgálójává” (551. oldal), Bellér-Hann a helytörténetírás nagy nemzeti keretbe foglalásának kérdéseivel foglalkozik. Egy kelet-hszincsiangi oázis, Kumul példáján keresztül vizsgálja a hivatalos történetírás, a szájhagyomány és a helytörténet kapcsolatrendszerét az 1980-as évek elejétől a represszió fokozódásáig, 2016-ig. A szerző szövegalapú kutatásai és terep-

munkája alapján, a helytörténet sajátos értelmezését adva kifejti, hogy szükségesnek tartja a „nagy történetet” bemutató nacionalista (a sokszínűségében is egységes kínai nemzet szempontját hangsúlyozó) és etnonacionalista (de mivel szájhagyományra épülő, ezért szükségszerűen töredékes), „kétpólusú” történetírás mellett a „kis történeteket” elmesélő helytörténet bevonását is az ujgur identitástudat alakulásának vizsgálatába.

A kínai vezetés számára különösen fontos, hogy érzelmi kötődést teremtsen az emberekben lakóhelyük (falujuk, városuk, tartományuk) kultúrája iránt, és ezzel a kis közösség tagjaiként a nagy egész lojális részét hozza létre belőlük. Révész Ágota tanulmányának témája a rendszer identitáspolitikájának egyik központi eleme, a pekingi opera, annak is elsősorban a nemzetépítésben, a nemzet-tudat formálásában betöltött szerepe. Egyrészt az európai színházi kultúrán nevelkedett emberek számára igyekszik érthetővé tenni a kínai színházi hagyományt, másrészt az egységes nemzeti identitás formálása szempontjából vizsgálja a nemzetinek tekintett színjátszási műfaj kialakulását és közelmúltbeli karrierjét. A kulturálishan erős nemzet víziója, vagy éppen a színház összekapcsolása a kínai nemzetnek a jelenlegi vezetés által hirdetett megújulásával, amelyre újabban a „kínai álm” fogalmat használják, alapvetően belső propagandacélokat szolgál. Miközben a helyi kulturális hagyományok, amelyek között eminens helyet foglal el a „sajátosan helyi színezetű” színjátszás, a helyi identitások kialakulását segítik elő, a helyi jelleg hangsúlyozásában benne van az is, hogy Kínában minden színjátszási forma a maga egyediségével együtt is a nagy egészhez tartozik. Hszincsiang Révész Ágota tanulmányában is megjelenik. A kontextus itt az, hogy a népköztársaság megalakulását követően a „kulturális gyarmatosítás” jegyében, a nemzeti egységet erősítő, a tömegekhez a pekingi dialektusban szóló színházat a központból igyekeztek eljuttatni a „vadnyugatra”, az ország „civilizálatlan” részeibe.

A pekingi opera különleges szerepét az is mutatja, hogy a kulturális forradalom őrületének idején országszerte összesen nyolc mű kerülhetett színpadra, közülük öt a pekingi opera eszköztárát használó forradalmi opera volt. Hogy mennyire népszerűek voltak ezek a művek a fiatalok körében is, jól illusztrálja az alábbi történet. Amikor 1989 őszén Révész Ágotával együtt a Pekingi Nyelvi Főiskolán tanultam, a főiskola színháztermében bemutatták a *Tigris-hegy visszafoglalása* című forradalmi opera filmváltozatát. Éppen a Tienanmen téri vérengzés után voltunk, a főiskola elsőéves hallgatóit néhány hétre vidékre küldték ideológiai képzésre, és lehettek a nézők között olyanok is, akik a meggyilkolt társaikat, barátait, rokonait gyászolták. Mégis, amikor a japánellenes háború után játszódó történetet nézték, a fiatalok valami egészen furcsa tudatállapotba kerültek. Együtt énekeltek a főhőssel az egyébként technikailag meglehetősen nehéz áriákat, hangosan, úgy, hogy zengett az egész terem, az áriák végén pedig nagyot nevettek. Megvolt a közös élmény, megvolt a felszabadult éneklés öröme, de megvolt az önreflexió is.

Trebitsch Péter és Feng Lijuan tanulmánya a Japánnal szemben vívott háború emlékezete példáján azt vizsgálja, hogy miként járul hozzá a közös ellenségkép a kínai nemzeti öntudat erősítéséhez és a Kínai Kommunista Párt (KKP) hatalmának legitimálásához. A szerzőpáros az első világháborútól napjainkig tekinti át a japán-

ellenesség történetét. Betekintést nyújt a jelenség mélyrétegeibe a diplomáciai vitáktól a KKP hazafiasságra építő politikáján és az állami propaganda által gerjesztett indulatokon át egészen a társadalom jelentős részét közvetlenül érintő, egyéni és családi sérelmekre visszanyúló személyes ellenszenvig. Saját élmények alapján mutatják be az emlékezés helyeit, sőt a japánellenes online mozgósítás részleteit is. Céljuk annak feltárása: „hogyan, milyen sikerrel és hatásokkal dolgozik az új idők emlékezetgyára, és hogyan szolgálja a történelmi emlékezet, benne a múzeumok és a rendszeres hivatalos megemlékezések koncentrált ismeretterjesztése a KKP uralmát” (605. oldal). Részletesen elemzik a pragmatikus politizálás és az egyéni és közösségi sérelmekre, valamint az önbecsülésre és nemzeti büszkeségre egyaránt épülő, de olykor a pártállami propagandagépezet révén mesterségesen is szított, évszázados japánellenesség viszonyát. Munkájuk nagy értéke, hogy ezzel árnyalják azt a magyar közvéleményben is uralkodó, leegyszerűsítő véleményt, amely Kínát kizárólag a kommunista párt elnyomó diktatúrájaként mutatja be. A hazafias és egyre öntudatosabb tömegek – és közhely ugyan, de az 1,4 milliárdos Kínában valóban milliós tömegekről beszélhetünk – cselekvő részesei a rendszerint központilag elindított kampányoknak. Amikor a nemzeti érdek úgy kívánja, a politika és a propaganda nem élezi az ellentéteket, sőt inkább igyekszik tompítani azokat. Az elsősorban a hazai közvéleménynek szóló propaganda, az „emlékezetgyár” azonban napirenden tartja az ellentéteket, hogy szükség esetén ismét felkorbácsolhassa az idegenellenes érzelmeket. Egy-egy mozgósító kampány során a hatóságoknak csak arra kell ügyelniük, hogy ellenőrzésük alatt tudják tartani a népharag megnyilvánulásait. A véleményformáló lakosság részéről az igazodás elkerülhetetlen, és a hatalom meg is követeli azt. És ha a hatalom birtokosai úgy érzik, hogy uralmukat veszély fenyegeti, habozás nélkül az állami erőszakhoz fordulnak.

Lapszámunk hatodik tanulmányában Száva Borbála a modern khmer nemzeti identitástudat és a kambodzsai nemzetépítés kérdésével foglalkozik. Azt kutatja, hogy a történelem folyamán milyen szerepet játszott a nemzeti identitás alakulásában a dicső múltat szimbolizáló Angkori Birodalomhoz való viszony. A khmer nacionalizmus és a modern kambodzsai nemzettudat kialakulásában az első lökést a francia gyarmatosítás elleni küzdelem adta meg. Éppen a gyarmattartók khmer régimúlt iránti érdeklődése keltette fel az igényt az önmeghatározás megfogalmazására, a nemzeti nyelv megteremtésére és a kulturális örökség rendszerezésére. A franciák az Angkor-kutatás támogatásával saját nagyhatalmi érdekeik szerint cselekedtek, tevékenységük mégis hozzájárult a khmer történelmi tudat és nemzeti művészet kialakításához. Angkorvat a második világháború után minden korszakban szimbolikus szerepet kapott. Norodom Szihanuk király hatalmának legitimálása párhuzamot vont maga és az Angkori Birodalom uralkodói között, és a hatalmát megdőntő katonai puccs vezetője, Lon Nol is a khmerség gyökereként tartotta számon Angkort. A tanulmányból megtudjuk, hogy még Pol Pot nemzeti hagyományt pusztító rémuralma idején is sikerült Angkort példaképpé emelni – akkor éppen a jól szervezett öntözőrendszerekre és a rizstermesztés fejlettségére, illetve a monumentális épületegyüttest felépítő kizsákmányolt emberek kemény munkájára hivatkozva. A Vörös Khmer-rezsimet Kambodzsra vietnámi megszállása, majd polgárháború

követte. Az Angkori Birodalom emlékezete és az 1992 óta világörökséggként elismert Angkorvat az 1990-es évektől kezdve lassan visszatérő „normalitás” keretei között továbbra is központi szerepet tölt be a kambodzsai nemzetépítés folyamatában.

A kínai nevek és szavak átírásakor az úgynevezett népszerű magyar átírást használjuk, a kifejezések első előfordulásakor pedig megadjuk a Kínai Népköztársaságban és a nemzetközi szakirodalomban használatos pinjin (pinyin) átírást is. A mandzsu/sibe, ujgur és khmer szavakat szintén a magyar kiejtést leginkább követő, magyaros átírásban közöljük, és az első előfordulásnál megadjuk a nemzetközi szakirodalomban használt latin betűs átírást.

Vámos Péter

NATION-BUILDING AND NATIONAL IDENTITY, MEMORY POLITICS AND HISTORICAL MEMORY IN EAST AND SOUTHEAST ASIA

The present issue deals with the problems of the interrelated concepts of nation-building, national identity, memory politics and historical memory in China and Cambodia. The reason why the world's most populous state and a country with a population of more than 16 million are studied together is because both China and Cambodia are ancient civilizations but young countries. Whereas China traditionally identified itself with the civilised world and regarded itself as the Central Kingdom, the People's Republic of China was established on the 1st October 1949. Cambodia, on the other hand, became independent in 1953, but regards the Khmer Empire, also known as the Angkor Empire, the largest empire on Mainland Southeast Asia between the 9th and 14th centuries as its historical predecessor. Moreover, colonial powers played an important role in the national awakening both in China and Cambodia. Therefore, the political need for nation-building and the strengthening of national identity can be interpreted as a response to changes in power in both countries.

Five articles of this issue focus on China and one on Cambodia. The articles explore the questions of China's territorial identity; nation-building, history-writing and heritagization in the case of China's Sibe ethnic minority; the narrative strategies deployed by local Uyghur authors in the reform period; the role Beijing opera has acquired in the process of nation-building in China; the memory of the War of Resistance against Japan as a source of power legitimization in China; and the role of the memory of the former Angkor Empire and the greatness of Angkor Wat in Khmer nation-building efforts.